

Қазақ өлеңдерінің күрілісі

ұйқасы қалыпқа

түскен ,

шумағы мен

бұнағы белгілі

тәртіпке

бағынған

нақышты

сөздер тізбегі.

Өлеңнің

түрлері мен

жанрлары әр

алуан: ода,

элегия, баллада,

сонет т.б. Кең

мағынасында

өлең қысқа

көлемді

поэзиялық

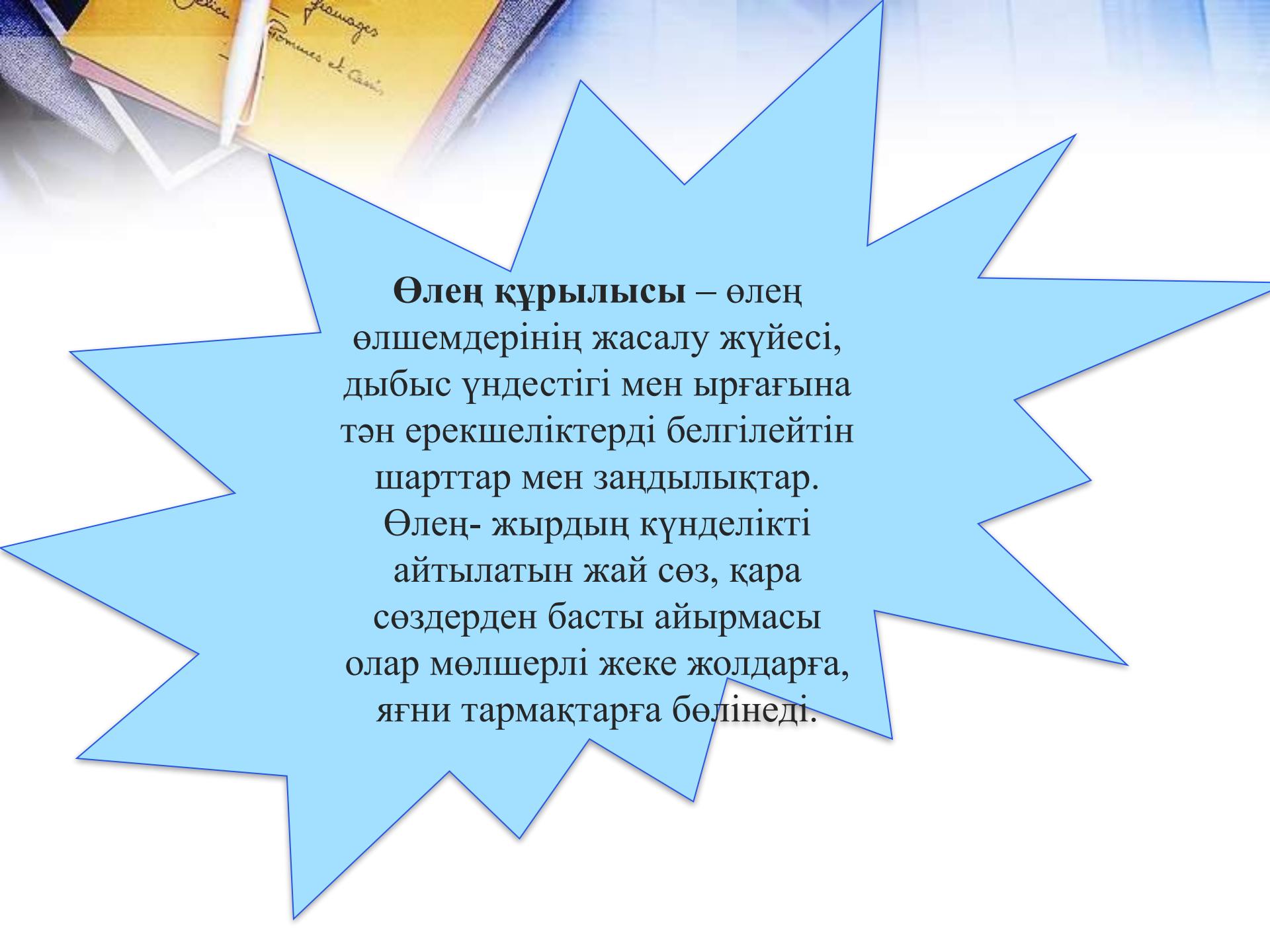
Қазақ ауыз әдебиетіндегі халық өлеңдері

**Еңбек- кәсіпке орай: аңшылышқ , төрт-түлік, наурыз
өлеңдері**

**Ескілікті наным-сенімге байланысты: бақсы сарыны,
арбау**

**Әдет-ғұрып негізіндегі: салт, үйлену, мұң – шер
өлеңдері**

Кара өлең, тарихи, айтыс өлеңдері

Өлең құрылсысы – өлең
өлшемдерінің жасалу жүйесі,
дыбыс үндестігі мен ырғағына
тән ерекшеліктерді белгілейтін
шарттар мен заңдылықтар.

Өлең- жырдың күнделікті
айтылатын жай сөз, қара
сөздерден басты айырмасы
олар мөлшерлі жеке жолдарға,
яғни тармақтарға бөлінеді.

Дүниежүзілік әдебиетте орын тепкен өлең құрылымы 4 түрге

*Метрикалық өлең
жүйесі өлең
ырғағында ұзын
буын мен қысқа
буынның кезектесіп
келуіне негізделеді.*

*Силлабо-
тоникалық өлең
жүйесінде екпінсіз
буын мен қысқа
буындар кезектесіп
келеді.*

*Тоникалық өлең
жүйесі орыстың
халық
поэзиясында
қолданылған. Үрғақ
екпінді буындарға
негізделеді.*

*Силлабикалық
өлең жүйесі буын
санының
мөлшерін
тұрақты сақтауға
негізделген.*

Қазақ өлеңдерінің құрылышы – қазақ әдебиеті категориясы, қазақ өлең сөзінің жасалу жүйесінің негізгі шарттары мен зандылықтары. Қазақ өлеңдерінің құрылышын әдебиет теориясының категориясы ретінде алғаш зерттеген – А.Байтұрсынов. Ол өлең теориясын өлең айшықтары, шумак түрлері, өлең тармақ тұлғалары, бунақ буындары, өлең ағындары, тармағының кезеңдері, тармақ үйқастығы деп бөліп қарастырды. Буын ырғағы мен өлең ырғағын ажырату үшін , буын ырғағын жорғақ деп атауды ұсынды.

Байтұрсынов енгізген Қазақ өлеңдерінің құрылышы

- ◆ **Өлең кестесі – айшық, оның төрт түрін анықтайды;**
- ◆ **Өлеңді айтқанда сезілетін дауыс толқынының арасы – бунақ;**
- ◆ **Бунақ ішінде – буын;**
- ◆ **Бунақ араларындағы дауыс толқынының жіктері- кезең;**
- ◆ **Өлең кестесінің реті – тармақ және шумак.**

Ғалым әлем әдебиетінде қалыптасқан өлең жүйелерінің ішінде (метрикалық, силлабо-тоникалық, силлабикалық, тоникалық) қазақ өлеңіне силлабикалық өлең жүйесі тән екендігін, сондай-ақ, қазақ поэзиясының ырғақтық – екпіндік байлығын молынан пайдалана біліп , өлең өрнектерін дамытып , байытуға зор үлес қосқан Абай екендігін алғаш рет дәлелдеді. Абай жаңа өлшем, шумақ, ұйқас түрлерін орнықтыруда асқан шеберлік көрсетіп, бұрыннан белгілі көп тараған өлшем-өрнектерді , айшықтарды керек жерінде жаңаша түрлендірді.

Абайдан кейін бұл дәстүрді дамытқан

С.Сейфуллин

М.Жұмабаев

I.Жансүгіров

С. Торайғыров

Өлең өлшемі – біркелкі ыргақ сақтау үшін
қолданылатын өрнек. Өлең өлшемінің негізігі атаулары
ежелгі грек поэзиясынан келген, көне грек, рим әдебиетінде
бұл өлшемдер ұзын буын мен қысқа буынның кезектесуі
арқылы жасалған. Араб, парсы, қазақ поэзиясындағы өлең
өлшемі буын санын тұрақты мөлшерде сақтау арқылы
жасалады. Қазақ жыр үлгісінің тармақтары көбіне 7 не 8
буынды болып келеді, сондай – ақ 6 буынды өлең өлшемі
қолданылады. Ең көп тараган өлшемнің бірі **11 буынды**.
Тармақта буын саны **төрттен асса**, ол ыргақтың
құрылышы жағынан бірнеше **бұнаққа** бөлінеді. Мысалы,
алты буынды тармақта екі бұнақ болады. (3 буын+ 3
буын). Қазақ поэзиясында аралас буынды өлең өлшемдері де
жисі қолданылады. Абайдың **"Сегіз аяғы"** осындай үлгімен
жазылған. Мұнда 5 және 7 -8 буынды тармақтар белгілі
ретпен кезектесіп отырады.

- Мысалы:

О, туған жер, кеңпейіл , құшағың кең, - 3 бунақ, 11 буын
Саған көңіл бұлқынар күш-ағынмен. -3 бунақ, 11 буын.
Сағынышымды қанат қып саған қарай, - 3 бунақ, 11 буын
Балапандай талпынып ұшамын мен .- 3 бунақ, 11 буын.

(“Туған жер” Ф.Оңғарсынова)

Бұл өлең **бір** шумақтан, шумақ **төрт** тармақтан, әр
тармақ **үш** бунақтан, **он** **бір** буыннан тұрады.

- Өлең үйқасы – өлең тармақтарындағы сөз аяқтарының үндестігі, өзара үқсас , дыбыстас естілуі. “Қазақ поэзиясында үйқастардың түрі көп”, - дейді академик Қ.Жұмалиев.

Бірақ ең негізгісі және көп қолданылатындары мыналар:

- 1) қара өлең үйқасы (ааба)**
- 2) шұбыртпалы үйқас (aaaa)**
- 3) ерікті үйқас (абвғб)**
- 4) кезекті үйқас (абвб)**
- 5) шалыс үйқас (абаб)**
- 6) егіз үйқас (аабб)**
- 7) аралас үйқас (аабвбббб)**
- 8) Осы күнгі ерікті үйқастар (абабвгд)**

Қара өлең үйқасына мысал:

Ақынының деп қалай мен айта аламын,
Халқымның өзі айтқанын қайталадым,
...Күпі киген қазақтың қара өлеңін,
Шекпен жауып , өзіне қайтарамын

(М.Макатаев)

Кезекті үйқасқа мысал:

Еділдің бойы ен тоғай,
Ел қондырсам деп едім.
Жағалай жатқан сол елге,
Мал толтырсам деп едім.

(Махамбет)

5. ШУМАҚ САНЫ

Шумақ дегеніміз – аяқталған синтаксистік біртұтас ой.

Бұл өлең _____ шумақтан тұрады

6. ТАРМАҚ САНЫ

Тармақ – өлеңнің әр жолы.

Бұл өлең _____ тармақтан тұрады

7. БУНАҚ САНЫ

Бунақ даудыс ырғағына қарай анықталады.

Әр тармақ _____ бунақтан тұрады

8. БУЫН САНЫ

Буын саны даудысты дыбыстар санына байланысты болады.

Әр тармақ _____ буыннан тұрады

- **Пайдаланылған әдебиеттер:**
- Қазақ әдебиеті. Энциклопедиялық анықтамалық. –Алматы: Аруна LTD.
- С.Қабдолов “Сөз өнері”. Алматы, 1996ж.

**НАЗАРЛАРЫҢЫЗГА
РАХМЕТ!**